

6 *Article*

Sistema/campo literario e literatura nacional como obxectos historiográficos: Perspectiva sociolóxica perante o caso galego

Arturo Casas

Universidade de Santiago de Compostela

Keywords

Carvalho Calero
Crisis of History
Dynamic Functionalism
National Literature
Spaces of Possibility

Palabras clave

Carvalho Calero
Crise da historia
Funcionalismo dinámico
Literatura nacional
Espazo dos posibles

Abstract

When considering it from a purely national perspective, systemic or functionalist approaches to cultural historiography present four complex, even aporetic levels of analysis, namely: 1) setting the limits of the system and of its interactions with other systems both outside and within it; 2) the integration of what the theory of social fields terms the system's 'spaces of possibility'; 3) setting the most appropriate way of incorporating systemic diachrony and 4) the description of literary history's role as criticism as one of its interventive functions. The aim of this article is to outline these four areas of enquiry in the context of Galician literary historiography, in particular with regard to its heuristic function.

Resumo

A opción funcionalista ou sistémica en historiografía cultural ou literaria presupón a atención a catro planos complexos e nalgún sentido aporéticos en canto se someten a unha lectura en restrita perspectiva nacional. Eses planos son os seguintes: 1) explicación dos límites sistémicos ou de campo

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

e das interaccións sistema-extrasistema e sistema-subsistema; 2) incorporación relacional do que a teoría dos campos sociais define como *espazo dos posibles*; 3) decisión sobre o modo apropiado de incorporar a diacronía sistémica; 4) delimitación funcional do factor crítico que toda historia cultural ou literaria presume desde o momento en que opera por selección e configura o seu discurso como intervención. O obxectivo é perfilar eses catro planos en relación coa literatura galega e de xeito específico coa heurística e os operativos usuais na praxe historiográfica correlativa.

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

No sentido que Iuri Lotman deu a estes conceptos, a historiografía posúe funcionalidade cultural por dous motivos: por xerar estruturalidade semiótica cara ao futuro e por promover o esquecemento selectivo daquela parte da memoria que se vulga como non rendible (Żytko 2006). Esta é unha máis entre as razóns polas que se pode asegurar que a historia literaria foi, e segue a ser, unha potente maquinaria performativa no sistema social, un dispositivo primordial para a comunidade que a produce e pon en circulación como comunicado institucional destinado a cumprir funcións

autodescritivas, homoxeneizadoras e cohesivas en sentido identitario (Lotman 2000). Falar nestes termos implica asumir que a historia literaria se habilitou de entrada como produción propiamente institucional e como discurso de autoridade ligado a núcleos lexitimadores de valores culturais, sociais, ideolóxicos, morais, relixiosos, estéticos ou doutra clase. Pero a natureza institucional da historia literaria asenta tamén no rendemento dunha autoridade complementaria, pois quen a escribe ha de mostrarse eficaz na xestión dunha identidade histórica e ha de posuír probada competencia técnico-discursiva e política. Por tanto, a relación entre autoría do discurso historiográfico, campo do poder e campo de produción ideolóxica resulta fundamental cando se aspira a entender o funcionamento da historia literaria nun contexto dado (Sapiro 2007, Figueroa 2010, Casas 2011, Lourido Hermida 2011).

En tanto operativo de intervención discursiva, a historia literaria é susceptible de asociarse no plano institucional non só a núcleos hexemónicos, aos seus aparatos de regulamentación político-cultural (academia, escola, medios de comunicación) e ás respectivas *lóxicas da iterabilidade* (Butler 2004: 231-61), senón tamén a núcleos de contrapoder, recoñecibles ou non como alternativos. Estes funcionan en realidade como configuradores de respostas político-culturais de resignificación e, por febles que resulten, aspiran a alcanzar algún xeito de institucionalización. O resultado buscado é a configuración de contraespazos públicos, normalmente de carácter sectorial nos seus inicios, por afectaren só a determinados ámbitos da vida pública (o literario ou o folclórico, por caso), pero moi activos na refutación dos metarrelatos de lexitimación identitaria, cultural ou política contra os que reaccionan (González-Millán 2000: 63-77). Unha das súas prioridades adoita ser a postulación dunha historiografía cultural diverxente da oficializada no espazo público no que interveñen.

Como é lóxico, a performatividade asociada á práctica historiográfica, e en particular ás prácticas historiográfico-literarias, asume xa desde a súa mesma materialización que está a concorrer ou competir con modelos alternativos. Todo campo social xera un subcampo historiográfico marcado por unha pluralidade de propostas que afectan a opcións epistemolóxicas, as cales, xa antes, inciden na delimitación e identificación do obxecto de estudo. Esa delimitación consiste en realidade nunha operación moi complexa na que, case sempre de xeito non declarado, resultan activados diferentes parámetros heurísticos e discursivos e na que se concretan relacións non sempre explícitas entre varias subdisciplinas historiográficas e entre elas mesmas e outros saberes, como a socioloxía, a antropoloxía, a filoloxía, a semiótica da cultura e outros. Entre eses parámetros, malia o que poida parecer nunha primeira impresión afectada polo fetichismo literario ou polas proxeccións didácticas da historiografía literaria escolar, os textos e as autoras e autores non son

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

1

A de Lourido Hermida é unha investigación fundamental e por completo imprescindible en relación cos asuntos abordados neste artigo, redactado como comunicación ao IX Congreso da Asociación Internacional de Estudos Galegos (2009). Lourido conforma xunto con Lorena Domínguez, Mario Regueira e Arturo Casas o Núcleo de Estudos para a Innovación da Historia Literaria Galega (NEIHLG), operativo desde 2009 na Universidade de Santiago de Compostela. O rexistro das súas publicacións e actividades localízase en <http://webspersoais.usc.es/persoais/arturo.casas/NEIHLG.html>.

nin moito menos os principais en termos de organización do discurso historiográfico. Dito doutro xeito: non son os que gozan dun maior grao de autonomía como referentes da comprensión do percurso histórico, pois o habitual é que estean subordinados a algún principio regulador, correntemente de carácter identitario ou ideolóxico, incluído aquí para determinados períodos e culturas o aparato dogmático-relixioso.

A existencia dun campo historiográfico, con todas as consecuencias sobre *doxa*, habitus, heteronomía, capital en xogo e demais, constitúe un *a priori* inescusable cando se entra a debater sobre modelos historiográfico-literarios. Asumida a funcionalidade semiótico-cultural e sociopolítica indicada, un obxectivo acaído para ese debate sería o recoñecemento e descrición —xustamente a esta luz— dos modelos concorrentes no subcampo da historiografía literaria nunha determinada conxuntura: a galega de comezos do século XXI, por exemplo, con todas as implicacións que tal concorrencia leva aparelladas en relación co campo do poder e coas diversas institucións participantes. Porén, esta é unha tarefa de dimensións inasumibles neste lugar. Optaremos en realidade por unha vía que, sobre todo por contraste, incorpore unha parte desa descrición, pois do que se tratará é da concreción dalgunhas propostas conducentes a unha historiografía de base relacional e sistémica de aplicabilidade xeral, se ben con ollada derivada de xeito preferente ao marco galego.

Obsérvese antes de máis que unha das razóns polas que é tan difícil acometer con éxito unha historia sistémica da literatura radica nas abrumadoras esixencias empíricas dunha empresa tal, obrigada a traballar —a mínimo rigor que se esixa— con análise de redes e bases de datos aplicadas non só aos considerados produtores por antonomasia do sistema literario, senón tamén ao resto de axentes, así como aos consumidores dos bens que o mercado cultural fornece e a eses mesmos bens e produtos. Así o asumiron nas súas investigacións, entre outros, o Collectif Interuniversitaire d'Étude du Littéraire (Dozo & Freché 2006) respecto á literatura belga do período 1920-1960 e o Grupo Galabra (www.grupogalabra.com) respecto á cultura galega da etapa 1968-1982. E así o corroborou tamén Lourido Hermida no capítulo quinto da súa tese de doutoramento (2011: 457-509), titulado 'Bases para unha historia sistémica da literatura na Galiza'.¹

Non operar co sentido holístico da noción de sistema conduce á elaboración de historias sectoriais do sistema (nalgún sentido, as historias das literaturas nacionais adoitan responder a un programa homologable a isto que se indica), vía aceptable e, se se apura o xuízo, plausible, a condición de que saiba recoñecerse nesa limitación e non pretenda confundir a ninguén nin no plano heurístico nin no plano metodolóxico.

Superfluo será indicar que o expediente propio dos usos historiográficos tradicionais esixe bastante menos. Tal como se herdou das dúas tradicións principais que flúen desde o século XIX, a herderiano-hegeliana e a positivista, o oficio da historiadora literaria, firmemente suxeita ao que Bourdieu describe como *doxa* epistémica, demanda en doses variables erudición, dotes narrativas e pedagóxicas, unha certa probidade crítica e en especial compromiso cun suxeito histórico formulado como *nación*, *pobo*, *estado* ou *espírito*. Estes ingredientes abundaron a miúdo para consagrar propostas de circulación institucional e escolar moi ampla e para promover con elas cánones a miúdo blindados contra os procesos sociais, políticos e culturais. Blindados, cabería indicalo así, tamén contra a historia.

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

2

Miguélez Carballeira elaborou en esquema unha análise das tres percepcións básicas existentes na actualidade sobre o uso da fórmula *o sistema literario galego* fronte ao que se entende por *literatura nacional galega* (2009: 272-75). Nesas tres percepcións combinaríanse motivacións político-identitarias e emotivas con outras de condición máis ben técnica, de forma que malia a etiqueta ser de uso bastante xeralizado entre os axentes de tal sistema resulta complicado saber con precisión a idea que diso se fai quen activa a expresión en cada caso. Véxanse a este mesmo respecto Figueroa (2008) e Torres Feijó (2004). Na consideración deste último, os sistemas literarios funcionan en tres niveis diferentes: nun espazo socio-político, mercé a un ordenamento xurídico-político e institucional (por exemplo, emanado do Estado); nun conxunto social, por vínculos de índole lingüística, étnica ou similares; e nun marco de libre vinculación que é de natureza máis individual que social (Torres Feijó 2004: 428).

Fundamentación teórico-crítica da innovación procurada

A atención que prestei a esta clase de asuntos nalgunha publicación anterior (Casas 2008, 2010) obedeceu a un cuestionamento metodolóxico no plano teórico-comparado e a un propósito de exploración de alternativas fronte aos modelos das historiografías romántica, positivista e historicista, interpreto que esgotados no plano científico malia persistiren como ferramentas reanimadas nas prácticas académica e escolar.

Hai tres clases de motivos que permiten falar da caducidade deses modelos. En primeiro lugar, e malia o paradoxal que pareza, por canto conduciron a disciplina á vía morta da ahistoricidade, sen daren cun modo acaído de axuste entre os elementos sincrónicos e diacrónicos da realidade sobre a que a historia literaria pretendía informar e sen que se lograra entender nin explicar a procesualidade do literario nin a idea de cambio histórico. En segundo lugar, polo persistente desenfoco na fundamental decisión sobre o obxecto de estudo da disciplina e incluso sobre a propia noción de literatura (ela mesma en proceso). Finalmente, por unha especie de suficiencia epistémica filiada a sólidas pero escasas referencias metodolóxicas, en especial as propias da retórica, da ecdótica e da filoloxía.

Nesta ocasión o propósito consiste en axustar análise e propostas, de novo con apoio nas bases metodolóxicas empregadas por Itamar Even-Zohar para a súa formulación da noción de polisistema cultural, así como nas relacións por el mesmo recoñecidas no plano conceptual coa semiótica da cultura de Iuri Lotman e a escola de Tartu-Moscova (Even-Zohar 1990: 2). Incorporaranse así mesmo conceptos e propostas socioanalíticas que corresponden a Pierre Bourdieu, facendo abstracción polo de agora das críticas xurdidas desde dentro da propia escola con repercusión nas especificidades do campo historiográfico (casos de Nathalie Heinich, Luc Boltanski e Bernard Lahire, por exemplo).

Un dos fundamentos que deberá reforzarse é a comprensión das complexas relacións entre repertorios, mercados, ideoloxía e canonicidade, base de calquera aproximación sistémica á dinámica do campo cultural, segundo soubo ver un membro tan significado do Grupo de Tel Aviv como Rakefet Sela-Sheffy (1999, 2002). Tales relacións, e aquí aparece un novo punto de converxencia con Lotman, e noutro plano coa socioloxía de Norbert Elias, nin son mecánicas nin resultan sempre previsibles. O máis relevante desde o punto de vista dunha investigación histórica en perspectiva sistémica é xustamente saber localizar, describir e analizar a pugna social e cultural entre modelos, configuradora e postuladora de redes de xerarquías e en definitiva dun canon para o sistema.

Como consecuencia inmediata do anterior, faise preciso recalcar o que de impostura epistemolóxica hai na estendida equiparación conceptual entre *literatura nacional* e *sistema literario*.² De feito, a constitución dunha historia literaria sistémica é heurística e conceptualmente irreductible á historia dunha literatura nacional. Asemade, o paso desta última modalidade á primeira é imposible de efectuar mediante o simple expediente dunha renominalización dos vellos conceptos e dos vellos criterios historicistas, entre eles o de canon.

Os estudos literarios constitúen un dos campos disciplinares onde menor impacto tivo a longa crise epistemolóxica da historia como saber/ciencia e como discurso marco de prácticas historiográficas sectoriais. Esta crise agromara non sen brusquidade na Francia da III República, en particular a partir da aparición en 1929 da revista *Annales d'Histoire*

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

économique et sociale da man de Marc Bloch e Lucien Febvre. Un dos seus aspectos máis perceptibles foi o da loita polo control do campo académico nas dimensións investigadora e docente, esta última con importante repercusión comercial nun país como Francia. Oitenta anos despois desa data non é tarefa sinxela sinalar un correlato no campo da historia literaria, algo que se aproxime en efectividade e consecuencias ao que supuxeron o impacto e a traxectoria de *Annales* como refutación heurística, metodolóxica e académica do positivismo nos marcos da investigación e a docencia da historia. Puido constituílo a escola de Praga a través do maxisterio de Jakobson, residente alí desde 1920, e da boa recepción dos postulados teóricos de Tinianov por parte de Jan Mukařovský, René Wellek e sobre todo Felix Vodička e a súa escola. Os seus contributos propedéuticos e metodolóxicos son de grande interese para un desenvolvemento semiótico-sistémico da historia literaria (Galan 1988, Doležel 1999). Porén, fóra do volume sobre os comezos da ficción checa moderna publicado por Vodička en 1948, as súas concrecións historiográficas non constitúen logros significativos. Alén disto, no derradeiro terzo do século xx, academias como a británica ou a norteamericana experimentaron axustes no reparto de influencia e poder entre departamentos universitarios de Letras e foron testemuñas do agromar do novo historicismo e outras metodoloxías innovadoras. Pero isto non supuxo nada comparable ao acontecido no ámbito da investigación histórica coa influencia de *Annales* e algunhas publicacións anglosaxoas (Hobsbawm 1997). A historia literaria foi renuente á apertura interdisciplinar e tamén o foi, até hai moi pouco tempo, ao traballo colaborativo. E máis importante aínda ca iso: adiou a ruptura con usos historicistas e positivistas proxectados por escolas filolóxicas nacionais de impronta hegeliano-darwinista, por expresalo nos termos de Lotman (1998: 140-51), o cal complicou a aceptación da dimensión crítica da historia literaria e lexitimou fóra de tempo un tipo de discursividade non sempre discernible da erudición.

Sen saír deste marco de reflexión, procedo de seguido a presentar en esquema algunhas propostas procedentes de traballos anteriores. Xúlgoas necesarias para fundamentar o que formularei: 1) a historia literaria enfróntase ao desafío de reintegrarse como disciplina historiográfica e de concertar unha relación directa coa historia, que non hai motivo para pensar en forma de heteronomía disciplinar pero si de complementariedade e sobre todo de renuncia á deshistorización; 2) é esixible ao historiador unha declaración sobre as implicacións performativas previstas no seu discurso historiográfico en sentido social e político; 3) para a historia literaria é imprescindible a asunción das alternativas debatidas ao longo da segunda metade do século xx en relación co coñecemento histórico e cos discursos disciplinares asociados, polo que é preciso que o debate sobre a historia literaria integre o debate sobre a súa propia textualidade e que concrete alternativas á narratividade e a autoridade explicativo-causalista herdadas da historiografía romántica; 4) a historia literaria deberea cuestionar dúas axialidades asentadas con selo exclusivista: a do nacional en detrimento do extranacional e a do textual-autorial en detrimento do resto de factores sistémicos; 5) a historia literaria de postulación identitaria é en xeral allea, ou cando menos reticente, á dialéctica entre unha crítica da identidade e unha crítica da diferenza, motivo polo cal a historia literaria de base nacional tende a ser activa na exclusión da diferenza e na de case todo o que non coadruve á cohesión identitaria; 6) unha terceira axialidade cuestionable é a da propia historia literaria no marco dos estudos literarios,

que adoito incorpora de xeito implícito a consideración de que a historia literaria corresponde facela por dereito propio á práctica da filoloxía e de que está fóra de discusión o control académico da disciplina polos departamentos universitarios tradicionais; e 7) precísase unha historia literaria capaz de conxugar a razón filolóxica con outras heurísticas de procedencia disciplinar diversa (semióticas, culturoolóxicas, sociolóxicas, económicas, comparatistas) para alcanzar así unha alternativa aos programas caducos, unha alternativa que talvez debese comezar por testar en termos empíricos a vixencia académica e extra-académica da disciplina no mundo actual.

O sistema-único en perspectiva funcionalista

Unha opción funcionalista ou sistémica en historia cultural ou literaria, fronte a posicións latentes como as descritas nalgúns dos puntos anteriores, implicaría atender catro planos, sen dúbida complexos, que debeñen nalgún sentido aporéticos e incoherentes en canto se someten a lecturas de restrición nacional ou son forzados a operaren como intentos de descrición diacrónica dun suposto sistema cultural illado e sen interaccións. Ou, en fin, en canto se aplican á entelequia que noutro lugar denominei *sistema-único*.

Un sistema-único sería o resultado dunha figuración heurística que ignore e exclúa como obxecto de análise aquilo que non forme parte esencial e ideal duns factores previamente seleccionados como relevantes e inherentes. A consecuencia inicial deste operativo consiste en suspender a interacción e en ocasións incluso a existencia de sistemas concorrentes (tamén de parasistemas e subsistemas, cos seus respectivos repertorios e apoios institucionais) no mesmo espazo sociocultural de radicación que se presupón propio ou *connatural*, por exemplo en termos lingüísticos ou xeoculturais, ao que se postula de inicio como sistema autónomo, o cal por esta vía acaba promovido como *sistema-único* mediante unha especie de falacia autonomista de tripla incidencia. En primeiro lugar, o sistema literario sería autónomo en relación con outros produtos culturais ou artísticos; en segundo lugar, sería tamén en relación cos procesos históricos, en especial cos de repercusión non estritamente nacional; finalmente, sería en relación con sistemas literarios alleos, tanto mediatos como inmediatos na cartografía ancilar que a historia literaria incorpore con sustento lingüístico, relixioso, administrativo, cultural ou doutra clase.

Apréciese que como ideoloxema de base, tanto se falamos de sistemas fortes ou dominantes como se o facemos de sistemas non normalizados ou dependentes, a ideación do sistema-único sublima o non-conflito e interpreta o par autonomía-heteronomía non como unha escala con graos, senón en termos absolutos (*o que non é autónomo é heterónimo*, máxima idealista tan absurda como falaz). A inexistencia de conflitos intraculturais (intraliterarios) e en especial interculturais (interliterarios), ou no seu defecto a inatención deliberada aos mesmos, conxúgase cun teleoloxismo darwinista destinado a explicar o éxito histórico e a dominación do medio xeocultural por parte da literatura nacional lida como sistema-único. Isto que se comenta é perceptible na maioría de historias literarias francesas, españolas, italianas...; en xeral, éo na historiografía literaria que corresponde aos chamados *estados-nación*. Pero non é privativo dese sector, pois por asimilación estamos perante unha pauta que caracteriza

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

igualmente a serie historiográfico-literaria de entidades nacionais non soberanas en termos políticos.

Malia a transcendencia do anterior, non se detén aquí a repercusión da falacia autonomista. O feito certo é que nela aparecen como aproblemáticos e autónomos os propios factores sistémicos, un a un e tamén nas súas correlacións de parte e de totalidade. Un exemplo apenas: o consumo de produtos culturais ou, se se preferir, a lectura, pasa a verse como a parte simétrica da comunicación literaria, suxeríndose na práctica que a uns produtores autónomos (supostamente centrados nunha cultura de sistema-único, para ser máis preciso) corresponden uns consumidores tamén autónomos (monolingües e monoculturais nas súas escollas de consumo/mercado). O mesmo podería indicarse moi en particular sobre o repertorio e incluso sobre as institucións. Ambos factores poden chegar a aparecer dotados dunha falsa autonomía absoluta, inexistente por moito que se force a realidade histórica no tempo que for. Naturalmente, e isto é o máis perturbador da serie de convencións conxugadas para a subsistencia desa clase de historiografía autonomista, quen consulta conscientemente e cun mínimo sentido crítico este modelo de historia literaria sabe que o que está a ler non informa dunha realidade histórica documentable con datos empíricos senón dunha abstracción na que só se menciona aquilo que se pactou como existente e central en termos case sempre identitarios. Óbvianse así, sen ir máis lonxe, a maior parte dos elementos heteroxéneos e desestabilizadores do sistema. En particular, os asociados en orixe a sistemas outros (as interferencias das que fala Even-Zohar como consubstanciais á dinámica sistémica) e os que cuestionan a cohesión sistémica (axencialidades non masculina, non heterosexual, non asimiladas en sentido étnico ou cultural, *insuficientemente* nacionais, etc.). De se aceptar o símil, resulta algo parecido a promover o estudo dun ecosistema sen prestar atención á cadea trófica ou á diversidade biolóxica, ignorando entre outras cousas a existencia da predación e da loita pola vida. Dito nos precisos termos lotmanianos: intentar trazar a historia de calquera *forma lingüística* —a poesía, por exemplo— de forma autónoma é equivalente a extraer a participación dun instrumento nunha sinfonía e presentar esa extracción como unha obra íntegra (Lotman 2000: 209).

Máis unha vez haberá que insistir en que o procedemento é o activado sen maior xustificación metodolóxica previa para o estudo dunha dada literatura *x*, sinaladamente se esa literatura se considera *nacional* polos axentes que interveñen na preparación do proxecto e na súa concreción discursiva. Isto non se limita ao plano da lingua nin equivale a unha impugnación do denominado *criterio filolóxico*. En realidade, non é necesario facelo se nos situamos en perspectiva sistémico-empírica. Por que? Pois por darse unha incompatibilidade ben simple: unha historia do sistema literario non pode operar con criterios que supoñan unha restrición *do que hai* (por exemplo, lectores que len nalgunha lingua distinta á vinculada ao criterio filolóxico, tradutores, ou editores que publican en máis dunha lingua; e, desde logo, o mercado). Non desexo ocultar con estes razoamentos a pretensión de activar un debate sobre alternativas viables a certas forma de entender a tarefa historiográfica que, como mínimo, cabe cualificar de textualistas e aínda textocentristas, alén de subordinantes. Isto último por todo o que representa a tradicional imaxe da filoloxía ao servizo do Estado. Pero tamén, previamente, pola tendencia esaxerada a interpretar que a literatura non sexa outra cousa que o resultado da materialización artística da lingua.

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

3

Pénsese na súa colaboración só uns anos antes no volume *7 ensayos sobre Rosalía* (1952), onde Carvalho prestara atención simultánea á produción galega e á produción castelá da escritora, cun reparto case simétrico do número de páxinas dedicadas á primeira e á segunda, bastante chamativo malia as obvias consideracións sobre o que aquel volume colectivo significaba naquela altura histórica.

Un exemplo revelador das moitas complexidades en xogo é a introdución á *Historia da literatura galega contemporánea* de Carvalho Calero, que comeza coas seguintes palabras: ‘Concibo nista obra a historia da literatura galega como a exposición das realizacións e do desenrolo da fala galega no orde literario’ (1981: 11). Ao fío da argumentación que desenvolve este principio xeral (criterio filolóxico), o autor sopesa argumentos colaterais para posibles ampliacións heurísticas derivadas da concreta realidade social e cultural sobre a que vai informar. O razoamento de base para a opción decidida a prol do criterio filolóxico é a lexitimidade científica, que Carvalho non considera ao alcance doutras heurísticas, se ben podería pensarse que tal criterio admitiría matices tratándose de discursividades diferentes da historiográfica (a crítica ou a ensaística por exemplo).³ Creo que Carvalho era consciente da evolución da historia literaria en Europa (e da súa profunda crise) xa desde a etapa de elaboración da súa tese de doutoramento, orixinadora de libros como *Sete poetas galegos* e *Aportaciones a la literatura gallega contemporánea*, ambos de 1955. No limiar a este último aparecen moi claras observacións metodolóxicas sobre a tarefa do historiador literario. Tamén, por certo, unha referencia ao ‘sistema literario’ (1955: 12), anecdótica só se calibramos esta expresión sen termos presente a historia conceptual que hai detrás. En xeral, na historiografía literaria galega posterior a Carvalho Calero a asimilación do criterio filolóxico perdeu unha parte da entidade teórico-crítica por el considerada. Reiterarei aquí que o aspecto que máis me interesa deste principio organizador da historia literaria é simplemente un, o da asimilación acrítica do inmanentismo literario. Noutras palabras: a consideración de que a historiografía literaria pode seguir sendo textualista e pode permanecer abstraída do sistema/campo no que adquiren significación social, cultural e política a produción, as tomas de posición, os conflitos, a intervención, a institucionalización... e por suposto tamén os textos.

Unha historia do sistema literario non equivale en ningún caso a unha historia literaria tradicional na que a axialidade corresponda á lingua, á nación, ao xenio literario ou a algunha variante individual ou colectiva do que foi nomeado *espírito*. Nin en termos de delimitación do obxecto de estudo —bastante máis amplo— nin en termos discursivos. A historia do sistema literario ten de ser obrigadamente relacional: asume que debe dar conta dunha serie de relacións configuradoras de redes (non só autorais, non só textuais). Isto é, decide informar do que en propiedade se conceptualiza como *sistema*. No marco da discursividade iso derivará case sempre en desuso de determinadas fórmulas e de certas narrativas máis ou menos lineais e teleolóxicas. Entre outras razóns porque a historicidade sistémica non pode entenderse só como atención a unha diacronía pendente ou non de orixes e de resolucións emancipadoras, por demandar de xeito ineludible, en fin, achegas descritivas do estado do sistema en determinados momentos-fases (sincronía) ligados a un proceso histórico aberto de causalidades e consecuencias sempre múltiples. Segundo o indicado, unha historia do sistema presupón así mesmo distancia discursiva cos usos epidícticos e avaliativos da linguaxe. Pero significa ante todo un compromiso de coherencia metodolóxica no que nada se sitúe por riba da realidade obxectiva sobre a que se informa nin á marxe dunha reflexividade aclaradora do lugar (condicionantes, funcións, relacións...) no que se sitúan tanto a disciplina historiográfica como os concretos suxeitos enunciadores do discurso historiográfico. Na terminoloxía de Bourdieu presuporía por

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

4

Faltan traballos crítico-documentais sobre ese percurso e falta unha panorámica parangonable coa resolta por Beramendi (1993) para a historiografía galega a partir de 1975. Sería preciso así mesmo detense nalgúns elos desatendidos. Por mencionar un caso concreto, constitúe un material riquísimo para a comprensión dos debates historiográficos na Galiza anterior ás Irmandades da Fala o *Cuestionario* que Said Armesto presentou en 1914 para o acceso á cátedra de Lingua e Literatura Galaico-Portuguesa na Universidad Central, a primeira desas características no estado. Trátase de 110 fichas nas que detallou a comprensión histórica dese dominio lingüístico e xeocultural e se ocupou de establecer conexións comparatistas con outras tradicións literarias europeas, non só as inmediatas. Agradezo á Biblioteca da Fundación Barrié as facilidades para a consulta do Arquivo Said Armesto.

5

Malia o tempo transcorrido e as moitas diferenzas contextuais, resulta clarificador o *Epistolario a Fernández del Riego* (2006) de Carvalho Calero. Considérese que, no plano da dedicación investigadora, a *Historia da literatura galega contemporánea* foi resultado dos anos pasados por Carvalho en Lugo como director non oficial do Colexio Fingoy (1950-1965). A tarefa deu comezo en 1953, tras a solicitude formal de Ramón Piñeiro e os acordos previos do Grupo Galaxia.

tanto unha *obxectivación participante* que obxectiva á analista ao tempo que fai o propio co obxecto de estudo.

A fin de evitar no posible interpretacións erradas do que se está a argumentar, introducirei unha puntualización. Nada do dito significa que non exista aínda un espazo epistemolóxico, académico e escolar para a historia literaria de base nacional nin que, en consecuencia, todo deba orientarse nun sentido posnacional. Significa en realidade outra cousa ben distinta. Primeiro, que ese modelo non é o único que a día de hoxe se ofrece como posible. E segundo, que é frívola a clasificación como historias sistémicas ou historias dos sistemas culturais/literarios das que constitúen, apenas, reformulacións da tradición historiográfica romántica ou positivista por simple actualización do glosario consubstancial a eses modelos.

Retos e propostas para unha nova historia literaria galega

Os catro planos anunciados concretarémolos do seguinte xeito: 1) explicación dos límites sistémicos ou de campo e das interaccións sistema-extrasistema e sistema-subsistema; 2) incorporación de todo o entendido e catalogado como *produto cultural*, o que en lóxica funcionalista debería supoñer tamén a introdución relacional do que Bourdieu definiu como *espazo dos posibles*; 3) decisión sobre o modo apropiado de incorporar a diacronía sistémica; 4) recondución do factor crítico que toda historia cultural preasume desde o momento en que opera por selección e configura o seu discurso como acción ou intervención.

O reto que desde unha perspectiva planificadora e de intervención socio-semiótica teñen por diante os estudos galegos para o segundo decenio do século XXI é decisivo. Neste marco gustaríame presentar algunhas ideas que teñen a ver coa posibilidade de afrontar unha nova historia literaria. No meu criterio, esta deba asentarse nun coñecemento crítico en profundidade de dúas esferas: o propio curso da historiografía literaria nacional a partir das achegas de Manuel Murguía e o debate teórico sobre a historia literaria na modernidade e na posmodernidade.⁴ Asumo de por parte que o proxecto entraría en concorrencia coas propostas historiográficas prevalentes no momento actual, empezando pola de Ricardo Carvalho Calero e chegando ás que viron a luz nos pasados anos 90 ou a comezos do século XXI.

O fundamental redúcese ao seguinte: facer unha historia literaria no tempo actual ten que supoñer unha alternativa marcada ao que supuxo a maior parte da nosa tradición historiográfica. Primeiro, porque non tería sentido o regreso a pautas (neo)positivistas destinadas ao rexistro de feitos/acontecementos/epónimos; ese labor está feito e ben resolto en termos xerais, se ben cabe esperar sorpresas cando se acometa unha investigación sistemática da produción anterior ao Rexurdimento. Segundo, porque, con contadas excepcións, a tradición historiográfica galega constituíuse sen establecer un diálogo propedéutico suficiente que se beneficiase dos cambios de paradigma que nas ciencias sociais e humanísticas se foron sucedendo ao longo do século XX. Terceiro, porque un proxecto desta índole deixou de ser asumible como tarefa individual e á vez carecería de sentido o seu desenvolvemento por parte de grupos sen unha coordinación rigorosa, proactiva e á vez flexible coas posibles discrepancias internas.⁵

A historia literaria só mantén algún sentido hoxe se incorpora a conciencia da propia crise disciplinar, extraordinariamente

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

profunda, asume a inactualidade da maior parte dos procedementos discursivos postos en uso pola historiografía tradicional (entre eles, o da narratividade causalista e teleolóxica) e interioriza con naturalidade a súa provisionalidade e continxencia. Só ten sentido se incorpora ao tempo un bo programa para a coordinación de tarefas de investigación en equipo e non oculta as probables contradicións internas entre discursos sectoriais de autoría diversa. A historia literaria, como calquera outra serie historiográfica, está obrigada a aceptar un carácter dinámico e dialóxico, mesmo heterolóxico e non neutralizador do seu obxecto de análise, no sentido dado por Georges Bataille (1970) a estas actitudes críticas e hermenéuticas, sen contemporizar con ningún intento reanimador de obsoletos discursos monolóxicos de explicación e sen pretender homoxeneizar o que de seu é heteroxéneo. Isto último reintroduce un asunto importante, o da distancia/compromiso do historiador en tanto axente social e político, algo que non podo atender agora coa precisión requirida, polo que remitirei ás análises de Antón Figueroa (2008, 2010: 15-52). Apelarei simplemente a un libro clásico de Norbert Elias, *Engagement und Distanzierung*, publicado no orixinal alemán no ano 1983, e que pivota arredor dunha pregunta fundamental de non doada resposta: que posibilidades existen de que os científicos sociais manteñan inequívoca e consecuentemente separadas as funcións de observadores e participantes nos fenómenos e procesos que estudan? (Elias 1990: 28).

Para os catro retos heurístico-metodolóxicos mencionados, que son interdependentes, propono partir das consideracións que de seguido desenvolverei, ordenadas de maneira correlativa á formulación dos propios retos.

Topoloxía sistémica

En primeiro lugar, faise preciso concretar un modelo de topoloxía sistémica adecuado que interprete con fiabilidade e rigor heurístico a totalidade de datos efectivamente existentes no sistema cultural/literario, abandonando pretensións parcializadoras entendidas ou non como garantías da cohesión sistémica e sobre todo dunha cohesión identitaria que corresponde resolver basicamente nos debates sociopolítico e ideolóxico, non na práctica historiográfica. Dito doutra maneira: non é razoable nin eficaz que un modelo sociolóxico-cultural describa só unha parte da realidade da que aspira a dar conta e ignore a concorrencia sistémica sobre a que se desenvolven as prácticas culturais, entre elas xa a lectura. É isto paréceme que sexa así tanto se prevalece a idea de sistema en tanto espazo sociopolítico como se prevalece unha noción de sistema en canto conxunto social, empregando a diferenciación proposta por Torres Feijó (2004). En fin, resulta obvio que nada do anterior pode ser informado con rigor á marxe da consideración da existencia dun conflito entre sistemas culturais; o que por certo, nun ou noutro grao e con consecuencias tamén variables, é a situación habitual de calquera sistema.

O protocolo normal, non obstante o anterior, é que a historia literaria se desentenda desa clase de conflitos e das liminalidades inducidas nas esferas institucional e individual, absténdose de describir pormenorizadamente as forzas que participan na redistribución do capital cultural en xogo ou que se manifestan dalgún modo na vida literaria. Que se desentenda por exemplo de describir en termos empíricos cómo

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

6

Un posible estudo de caso en relación con eses efectos de campo sería o xeito no que se conciben e organizan os suplementos literarios en medios como *Faro de Vigo* ('Faro da Cultura' e 'El Sábado') ou *La Voz de Galicia* ('Culturas'), os dous de maior tiraxe no país. Ou, tamén, a concepción do que é propio do castelán e do que é propio do galego en termos de cultura e de información cultural. Neste mesmo plano, e por seguir concretando, é seguramente significativa a diferenza coa que dous xornais do grupo editorial Prensa Ibérica, *Faro de Vigo* e *Diario de Mallorca*, elaboran nos suplementos culturais 'El Sábado' e 'Bellver' respectivamente a información sobre vendas de libros. O primeiro diferencia, por esta orde, entre 'Ficción', 'No ficción' e 'En galego'. O segundo faino entre 'Ficción català', 'Ficción castelano', 'No ficción català' e 'No ficción castelano'.

7

As cursivas empregadas obedecen a un dobre propósito. En primeiro lugar, queren ser unha chamada de atención sobre a clase de vínculos que é habitual asumir de xeito tácito e mecánico entre a produción artístico-literaria e os marcos nacionais, ou entre axencialidade e campo cultural, noutra perspectiva. En segundo termo, e isto xúlgoo primordial, aspirase a subliñar o que de restritivo hai na concentración autorial das historias literarias, focalizadas tradicionalmente á sublimación dos autores e obras máis representativos, lidos como patrimonio e trasunto da nación. Obsérvase o inusual de preguntas da clase das formuladas por referencia non a creadores senón a outros produtores (*Continúa*)

interaccionan en Galiza os sistemas culturais galego e español. Ou en que modo interactúan o sistema literario galego e a delegación sistémica do sistema literario español (lectura, bibliotecas, institucións, premios, crítica, tradución, librarías). Analizar ese marco debería ser no básico analizar efectos de sistema/campo: que efectos concretos e de que clase se cruzan entre eses sistemas?⁶ Pero raramente se atende esa esfera heurística por parte dos historiadores literarios. É máis: o paradigma sistémico e a socioloxía do campo cultural acaban case sempre priorizando como obxecto de estudo sistemas/campos de inmediata identificación como realidades nacionais, de forma que baixo a descrición empírica resulta doado recoñecer vellas cartografías xeoculturais.

No caso das historias de literaturas nacionais consolidadas ou en situación de dominio sobre unha área xeocultural ou lingüística determinada, a desatención ao reparto e reaxustes do capital cultural en xogo orixínase na minusvaloración social e/ou política da diferenza cultural, a vinculada ás minorías, á inmigración, a exilios de natureza política, incluído o da comunidade propia de se producir tal continxencia, a diásporas de raíz étnica ou relixiosa, etc. E no caso das historias de literaturas nacionais non normalizadas ou subalternas, prodúcese por asimilación das pautas inscritas polas culturas hexemónicas na súa autodescrición e por interpretar como indicio de debilidade ou como cesión desestabilizadora no conflito cultural calquera atención no discurso á cultura dominante. Esta opción conserva sen dúbida unha parte da eficacia discursiva que alcanzou cando foi activada e testada ao longo da segunda metade do século XIX (Provenzano 2006). Outra cousa é que resulte anacrónica na interpretación das alteridades, das desigualdades e das liminalidades culturais, e sobre todo que sexa insuficiente en termos heurístico-epistemolóxicos e en termos políticos.

A proposta de fondo aquí formulada, reitéroo, non significa unha refutación do criterio filolóxico nin tampouco a renuncia á dimensión nacional da historia literaria. Supón, si, unha rectificación do primeiro e a articulación dunha combinación de escalas para a segunda, como mínimo nunha primeira delimitación heurística que expanda o obxecto de atención alén dos textos concretos e do metatexto nacional e saiba en fin dialogar con disciplinas como a xeografía cultural, a socioloxía, a antropoloxía cultural e simbólica, a economía e a teoría política.

O que se está a suscitar sobre o sistema literario galego é evidente que se di sobre calquera outro. Isto permite enxergar de novo a enorme complexidade dunha tarefa desta clase e demanda tamén precaución en quen se ocupe destes asuntos, tan propicios á sobreinterpretación. Por iso mesmo semellan pertinentes algunhas preguntas. Abre a porta o que se está a desenvolver a unha incorporación da novelística de Pardo Bazán á literatura galega? Obviamente, non. Ábrea á incorporación de Clarice Lispector ou Angela Carter? Tampouco non. *Pertencen* estas narradoras á historia da literatura galega? Non. E Rosalía de Castro como autora de novelas e relatos en lingua castelá, *pertence* ela a esa historia? Non. *Pertencerían* logo a unha historia do sistema literario galego?⁷ Con certeza, por canto as catro foron lidas e/ou editadas en versión orixinal ou traducida por consumidores e produtores dese sistema, porque a súa produción textual e non textual está/estivo no mercado e ten/tivo algunha incidencia nos repertorios concorrentes no marco sistémico referenciado e porque nalgúns casos (Pardo Bazán e Rosalía de Castro) a súa intervención como prosistas tivo repercusións institucionais para o sistema.

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

do sistema: críticos, editores, tradutores, os propios historiadores ou, por suposto e en primeiro plano, xa os lectores. Alguén pregunta se George Steiner, Erin Moure, Silvia Bermúdez ou Jonathan Dunne *per-tencen* ao sistema literario galego e á súa historia recente?

8

Téñanse presentes as dúas grandes tradicións sociolóxicas na consideración do individuo, a weberiana e a durkheimiana, que a socioloxía figuracional de Norbert Elias aspirou a conciliar precisamente mediante a interacción e a interdependencia, así como a partir dunha comprensión procesual tanto da sociedade como do individuo (o individuo non como situación senón como devir). Neste sentido, é fulcral o concepto de *figuración* en Elias, relacionado a miúdo co de *campo social* en Bourdieu (Brunet & Morell 2001). En Luhmann, contrariamente, predomina unha visión weberiana do individual. Para el, os individuos, en tanto sistemas síquicos e corpos orgánicos, forman parte do contorno do sistema social.

O visto significa asumir que o sistema social do que se pretende dar conta é, en termos de Niklas Luhmann, non unha *organización* (*Organisation*) senón unha *sociedade* (*Gesellschaft*), o cal levaría a asimilar que os elementos propios deste sistema social son as comunicacións e non os individuos como suxeitos nin tampouco os seus roles sociais, motivo polo que os límites da sociedade serían os límites da comunicación, sen implicacións territoriais. Naturalmente, isto deberá entenderse por delimitación ao marco da teoría dos sistemas en Luhmann, no que son fundamentais a clausura e a diferenciación funcional do sistema, a autopoiesis —ou capacidade de producir en por si os elementos constituintes do sistema— e a interacción entre sistema e contorno, decisiva para a constitución do primeiro porque sen entono do que distinguirse deixa de ser posible a identificación do sistema.⁸ Pola propia asistematicidade do contorno, a interacción *System/Umwelt* implica algo moi relevante cando se decide trasladar este paradigma ao espazo dos sistemas culturais, pois Luhmann nega de entrada que os sistemas outros localizables no contorno dun sistema dado establezan relacións comunicativas directas (intersistémicas) con este.

Evidénciase pois que o modelo sistémico-funcional de Luhmann é máis restritivo que o de Even-Zohar. Este último conecta cun pensamento culturolóxico, vinculado con Ernst Cassirer, no que a dimensión relacional aspira a explicar fenómenos como os de interferencia cultural entre sistemas, susceptibles segundo Even-Zohar de analizarse como regularidades, e, nese sentido, obxecto do que expón como *leis da interferencia cultural*. Entre estas, Even-Zohar (2005: 54-71) distingue tres principios xerais: i) a interferencia é sempre inminente, ii) adoita ser asimétrica ou unilateral e iii) pode aparecer con restrición a determinadas parcelas do sistema cultural e non a outras. Advírtase en todo caso que, en realidade, a comparación entre Luhmann e Even-Zohar resulta algo forzada a este respecto, dados os diferentes obxectivos asumidos por un e outro teóricos. Luhmann teoriza sobre sistemas sociais e entende que o sistema cultural forma parte deles, pero cando fala de diferenciación funcional está moito máis pendente da identificación dos diferentes sistemas sociais que da específica identificación dos que denomina *medios de comunicación simbolicamente xeralizados*, entre os cales engloba a arte e a literatura. Malia isto, na proposta que a partir de Luhmann elaborou a escola empírico-sistémica alemá chegou a concretarse unha función específica para a historia literaria (Maldonado Alemán 2006: 26).

O espazo dos posibles

Unha historia literaria sistémica activaría unha comprensión do fenómeno literario non isolada da realidade histórico-cultural no sentido amplo desta expresión. A literatura é unha serie cultural máis, que é absurdo reducir a depósito da xenialidade individual creadora de mundos, estilos, discursos. Complementariamente, a comprensión histórica da literatura como produto cultural presupón unha restrición do usufruto epistémico exercido pola filoloxía sobre o feito literario —en especial sobre os textos e sobre as delicadas nocións de orixinalidade, autoría e contexto histórico— e unha incorporación decidida da colaboración semiótica, estética, culturolóxica e interartística.

A historia literaria non pode limitarse a concretar datos e acontecementos, nin tampouco só as relacións efectivas e documentadas entre os factores do sistema. Neste marco, a teoría dos polisistemas amosa

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

9

Tamén diferentes estra-
texias. En *Raisons pratiques* (1994),
Bourdieu conecta conceptualmen-
te o espazo dos posibles co que
Foucault delimitou como *champ de
possibilités stratégiques* no que cada
obra concreta comparece nun siste-
ma regulado de diferenzas e de dis-
persións ao que tamén se referirá
Foucault como *episteme* (Bourdieu
1999: 56). Resultan inmediatas nese
ámbito outras conexións concep-
tuais, por exemplo co *paradigma*
(Kuhn) e coa *semiosfera* (Lotman).

dependencia evidente de usos positivistas. O apropiado sería capacitarse como disciplina semiótica e sociolóxica para entender o significado do que Bourdieu denomina *toma de posición* e, por tanto, previamente, do *espazo dos posibles* (ou das posibilidades) que en cada conxuntura se manifesta en termos de continxencia e de alternativa. Isto último permitiría catalogar con fundamento sólido o modelo historiográfico-sistémico como funcionalista.

De ningún modo se está a falar de algo similar a unha historia contrafactual. Para Bourdieu o espazo dos posibles é un sistema de coordenadas que media de forma efectiva entre as disposicións e as posicións ocupadas tal como unhas e outras se asocian a un *habitus* concreto. Entón, que ofrece o espazo dos posibles como obxecto de análise diacrónica para unha historia do sistema/campo? Bourdieu sinala, entre outras metas, a constitución das *traxectorias sociais* de grupos de axentes, entendidas como as series de posicións ocupadas en espazos sucesivos, en interdependencia cos respectivos espazos dos posibles (tamén unha vía apropiada para entender a lóxica do capital económico e simbólico en xogo e as estratexias implicadas). Todo o anterior, por suposto, en relación coas diversas clases de axentes que interveñen no campo e non só en relación cos *autores*. Entendo que tan complexa tarefa, necesaria pero non suficiente como programa historiográfico de base sistémica, carece de parangón no modelo teórico de Even-Zohar.

Nos seus estudos sobre o campo literario, Bourdieu analizou en correspondencia coa dialéctica entre oferta cultural e gustos do público consumidor a existente entre as producións posibles e os actos produtivos dos axentes no campo. O espazo dos posibles preséntase así como un transcendental histórico, ‘un sistema de categorías (sociais) de percepción e valoración, de condicións sociais de posibilidade e lexitimidade’ (Bourdieu 2004: 105) compartido como taboleiro do xogo por todos os axentes participantes. Alén de resituar nocións como xenialidade, desinterese, liberdade creadora, universalidade, imparcialidade, independencia de xuízo crítico e outras próximas, isto presenta ao investigador literario un cuestionamento de fondo sobre os obxectivos das súas formulacións historiográficas. No básico, o interrogante é se o obxecto da historia debe ser só o factual documentado ou debe ser iso mesmo vinculado ás alternativas existentes nunha situación de campo dada. Resulta atractivo en termos heurísticos, entre outras razóns, porque sitúa en paralelo varias lóxicas e non sublima ningún causalismo automático e omnicompreensivo.⁹ Doutra parte, para o sociólogo francés, o sistema de posibles dista de ser algo perceptible consciente e analiticamente na súa complexa totalidade polos axentes do campo, polos seus protagonistas *en directo*.

As preguntas consecuentes non se fan esperar: pode de verdade a investigación sociolóxica, *a posteriori*, concretar esa sistematicidade dos posibles?, pode reconstruíla nalgún xeito a partir de sistemas de oposicións?, debera ser o espazo dos posibles o obxecto, preferente ou non, dunha historia literaria empírico-sistémica? As respostas de Bourdieu a esas preguntas non só son afirmativas senón que ademais, na célebre conferencia de 1986 en Princeton, defendeu que esa vía ofrece vantaxes claras sobre as dúas grandes tradicións dos estudos literarios contemporáneos, a textualista ou formalista e a contextualista ou marxista (Bourdieu 1999: 53-73), e tanto nas súas aplicacións sincrónicas como nas diacrónicas. Alén do cal lembrarei aquí, por se for precisa unha corroboración empírica, que Anna Boschetti (2001), discípula de primeira hora de Bourdieu, organizou o seu estudo

sobre Apollinaire como *homme-époque* xustamente arredor dos posibles da poesía francesa da etapa 1898-1918.

Na cultura galega, unha das fases históricas que mellor propiciaría unha investigación rendible do espazo dos posibles como obxecto historiográfico é a que vai da fundación das Irmandades da Fala á sublevación do 18 de xullo contra a República. A etapa 1916-1936 ofrece materiais abondos para unha descrición pormenorizada dese espazo en diversos subcampos culturais, entre eles no literario. Na poesía daqueles anos, por exemplo, dirimíuse unha loita de excepcional transcendencia entre repertorios delimitadores de dous grandes espazos, un alleo por completo á modernidade e outro proclive á súa activación e desenvolvemento (Casas 2000). Tal loita, quizais menos intensa e percibida que decisiva, foino tamén entre dúas lóxicas de campo e determinou mudanzas definitivas na configuración do espazo dos posibles no campo literario galego (Figuroa 2010). E isto malia a incidencia no mesmo da guerra e da subseguinte ditadura. Unha proba tanxible foi a maneira na que se cortocircuitou o acceso á edición pública da produción poética de condición aparatosamente anacrónica, ben vizosa como mínimo até 1928.

Policronía dinámica

A opción por unha articulación periodolóxica asentada no que Even-Zohar (1990) formulou como *policronía dinámica* ofrece garantías non desprezables para unha historia do sistema literario. O primordial é o rexeitamento de que só haxa sistema na sincronía, prexuízo asentado nunha lectura restritiva do pensamento saussureano e do propio funcionalismo:

The system concept had, however, to undergo several modifications in order to accommodate the conception of *stratified heterogeneity*. Firstly, it became necessary to recognize that both synchrony and diachrony should be admitted as systemic dimensions, and therefore that the idea of system need not be exclusively identified with static synchrony (but could be viewed as dynamic polychrony). (Even-Zohar 1990: 87).

Existiría por tanto unha aplicación diacrónica da noción de sistema. Tal aplicación é en realidade a que sustenta a consistencia heurística do sistema como obxecto histórico e a propia aceptabilidade da historia do sistema. Mediante o recurso á policronía dinámica Even-Zohar presenta a conxunción sobre a que se ergue todo momento histórico: estar localizado e fixado como data e asemade pertencer a unha serie de procesos que o engloban e por suposto o superan en termos de simple cronoloxía. A policronía ponnos sobre aviso: a descrición do estado de cousas (da realidade sincrónica) e a narración dun continuo temporal (realidade diacrónica) son opcións válidas para informar sobre o sistema cultural, pero só unha combinación contrastiva de ambas está en disposición de ofrecer un coñecemento de fondo sobre os cambios que afectan ao sistema.

En consecuencia, e segundo se asume tamén na semiótica da cultura lotmaniana como semiótica histórica (Żyłko 2006), a información ten que estar capacitada para correlacionar os fenómenos de duración ou permanencia e os fenómenos de mudanza. A combinatoria descrición-narración fornece de por parte mecanismos de seguridade limitadores

da tendencia omnicompreensiva e uniformizadora do relato historicista tradicional e da autoridade homoxeneizadora do narrador-historiador. Limitaría así mesmo a propensión causalista e a subsecuente ordenación cronocausal da realidade documentada. Pero alén do anterior, obviamente, a historia do sistema valida en sentido epistemolóxico a operación historiográfica da comparación entre dúas (ou máis) situacións sistémicas. Isto resulta de particular interese para a análise de redes, pois a simple descrición do contraste ente situacións fundamenta un acto historiográfico.

A fin de dotar de concreción o indicado, pénsese simplemente no sector institucional dun sistema literario determinado. Por exemplo, nunha descrición comparada de tres momentos históricos do sistema literario galego como 1923, 1951 e 1981 en relación limitada ao que Even-Zohar define como institución (2005: 31). Unha descrición que como é lóxico podería ampliarse (ou derivarse) a calquera outro factor do sistema, ao repertorio, ou ao mercado se así se desexar. E que podería en fin abranguer —debería facelo para garantir fiabilidade analítica— a totalidade sistémica: os factores todos do sistema e o conxunto global de relacións existentes entre eles nos anos mencionados. As *fotografías* das correlativas situacións sistémicas (ou estados de campo) serían non-estáticas como descricións, por canto a realidade sistémica e a metodoloxía do funcionalismo dinámico son de modo irrenunciabile relacionais. Pero este carácter potenciaríase pola simple introdución da comparación entre os tres momentos institucionais sinalados e as xerarquizacións asociadas no plano das normas e os modelos. E o propio acontecería de traballarmos co repertorio, o mercado ou o sistema como totalidade.

Desde logo, tamén de facérmolo cos produtores e os seus produtos, en aparencia protagonistas máximos —en tanto autores/as e obras— da historiografía literaria tradicional e dalgunha das súas ferramentas máis frecuentes. Por exemplo, das asociacións periodolóxico-estéticas coñecidas como *xeracións literarias*, tan a miúdo formuladas como entidades cohesionadas de principio a fin, sen que por parte ningunha compareza unha análise relacional diacrónica que introduza referencias aos posibles individuais e grupais nin asocie os primeiros con certas precondicións sociais e económicas, como si fai en cambio unha análise prosopográfica centrada nas biografías colectivas. A ese respecto é ao que Bourdieu falou de *traxectorias construídas* (2004: 111).

Lugar da crítica na historia do sistema literario

Ningunha historia está capacitada para incorporar a totalidade referencial da que pretende dar conta. A solución consiste adoito en habilitar algún principio de selección crítica de referentes (axentes, repertorios, produtos, acontecementos, institucións) como garantía dunha representación suficiente da heteroxeneidade existente. Así, pois, o criterio de selección —qué se incorpora e qué non— cobra un papel funcional de primeira magnitude nunha historia literaria. Unha das consecuencias máis visibles disto é a proposta explícita ou latente sobre a canonicidade dinámica, a xeradora de modelos (Even-Zohar 1990: 19-20), sempre nas mans de quen domina o sistema (Even-Zohar 2005: 48). Outra, a concreción derivada e efectiva do canon, entendido como canonicidade estática.

Tamén neste aspecto, pois, unha nova historia da literatura galega tería por diante unha tarefa complexa, na que as decisións teórico-críticas

sobre canonicidade pasarían en primeiro termo a través dunha relectura ou reordenación do repertorio canonizado. De feito, ese sería un debate axial, en particular nun campo historiográfico no que a canonicidade dos modelos, vertebrada aínda polo que González-Millán (1998) denominou *nacionalismo filolóxico* e tamén por certas macrometáforas nacionais (González-Millán 1995: 74), semella máis asentada e firme que a dos textos, isto é, que a do canon propiamente dito.

Con todo, o asunto básico que a este respecto é pertinente introducir é o da resolución do dilema que presenta unha proposta sistémica e empírica da que se aspira a erradicar a concepción usual do valor (estético, literario), en especial se este resulta codificado como elemento do repertorio que non está permitido alterar (Even-Zohar 2008: 56) ou se existe a aspiración de facultalo como universal e non continxente. Segundo sinalou Sela-Sheffy:

The crucial point about canonicity, thus understood, is the sense of *objectification* it confers on such reservoirs, thereby naturalizing them in a given socio-cultural order to the point they seem congenital, *concealing the struggles that determined them* in the first place. (Sela-Sheffy 2002: 146, cursivas no texto).

Pierre Bourdieu dedicou un dos seus estudos máis pormenorizados a asentir unha crítica social e antiidealista do xuízo do gusto. Fíxoo en *La Distinction*, un libro de 1979, que culmina co *post-scriptum* ‘Elementos para una crítica ‘vulgar’ de las críticas ‘puras’ (Bourdieu 2006: 495-512). As claves fundamentais da súa argumentación, retomada con posterioridade en diferentes momentos, residen na determinación social do valor estético e na súa dependencia do habitus, entendido como engarce histórico do individual no social. En perspectiva sociolóxica interesaría por tanto *desarmar* a formulación do valor en termos de universalidade e de autonomía histórica (Figueroa 2010). O verdadeiramente útil sería proceder á descrición dos mecanismos interiorizados que son previos ao acto crítico consciente e á sanción pre-discursiva do gusto. Segundo Bourdieu, tales mecanismos son esquemas de percepción incorporados e adquiridos en cada historia individual, que reproducen logo, nas prácticas sociais e culturais, estruturas fundamentais de clasificación social. De aí a condición de *estrutura estruturante* do habitus.

Por suposto, polo simple feito de selo toda historia crítica debería asumir unha argumentación desta clase, que nin é exclusiva do punto de vista empírico-sistémico nin tampouco delimita unha parcela estritamente sociolóxica do que corresponde ver nunha análise do campo cultural. Ora ben, a cuestión non pode reducirse a ese primeiro movemento de alerta, segundo souberon intuír xa Mukařovský e algúns dos continuadores do seu labor en Praga, de maneira moi especial Vodička. Só por mencionar poéticas, modelos e producións textuais nun espazo sistémico, só por deixar de mencionar outros entre os concorrentes, estase xa a aplicar unha proxección da canonicidade. En propiedade, a canonicidade non se describe desde un lugar epistémico ou axiolóxico neutro que logre abstraerse da incidencia sociocultural e ideolóxica dalgunha postulación sobre algunha proposta de canonicidade.

As propostas funcionalistas do estruturalismo checo aproximáronse nos anos trinta e corenta do pasado século a unha semiótica histórica do tipo da que marcaría a partir de certa altura as investigacións de Lotman e a escola de Tartu-Moscova. A segunda das tarefas principais da historia

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

literaria tal como a entendeu Vodička implicaba nas súas propias palabras reconstruír a xerarquía dos valores na literatura dun espazo e un tempo histórico dados (Vodička 1995: 29). A este propósito asumía premisas como a da existencia dunha base social do gusto literario e das normas estéticas nunha época determinada, se ben advertía a insuficiencia desa base como explicación única da evolución da norma literaria. Unha tarefa que a historiografía literaria sistémica ten na man asumir é xustamente a de poñer en diálogo eses valores co que o propio Vodička explicaba como eficacia literaria e extraliteraria das obras. E facelo ademais interconectando os tempos históricos respectivos da produción e da recepción. Por esta vía a historia literaria asumiríase a si propia (tamén) como unha historia dos efectos e como unha historia crítica dos valores literarios, combinando en consecuencia o movemento de alerta axiolóxica cun movemento de análise cultural.

Obras citadas

- ABUÍN GONZÁLEZ, Anxo & Anxo TARRÍO VARELA, eds., 2004. *Bases metodolóxicas para unha historia comparada das literaturas na península Ibérica* (Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela).
- BARBEITO, J. Manuel et al., eds., 2008. *National Identities and European Literatures / Nationale Identitäten und europäische Literaturen* (Berna: Peter Lang).
- BATAILLE, Georges, 1970. 'Dossier Hétérologique', *Œuvres complètes* (Paris: Gallimard), t. II, 165-202.
- BERAMENDI, Justo G., 1993. 'Tres lustros para investigar dous séculos: un desenvolvemento desigual', en Beramendi 1993: 243-73.
- ___, coord., 1993. *Galicia e a historiografía*, en *Semata. Ciencias Sociais e Humanidades* 5: 243-73.
- BOSCHETTI, Anna, 2001. *La Poésie partout. Apollinaire, homme-époque (1898-1918)* (Paris: Éditions du Seuil).
- BOURDIEU, Pierre, 1999. *Razones prácticas. Sobre la teoría de la acción*, 2ª ed., trad. de Thomas Kauf (Barcelona: Anagrama).
- ___, 2004. *O campo literario*, trad. e limiar de Carlos Pérez Varela (Ames: Laiovento).
- ___, 2006. *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*, trad. de María del Carmen Ruíz de Elvira (Madrid: Taurus).
- BRUNET, Ignasi & Antonio MORELL, 2001. 'Sociología e historia: Norbert Elias y Pierre Bourdieu', *Sociológica* 4: 109-30.
- BUTLER, Judith, 2004. *Lenguaje, poder e identidade*, trad. de Javier Sáez & Beatriz Preciado (Madrid: Síntesis).
- CARBALLO CALERO, Ricardo, 1952. 'Arredor de Rosalía', en Pimentel 1952: 17-39.
- ___, 1955. *Aportaciones a la literatura gallega contemporánea* (Madrid: Gredos).
- ___, 1981. *Historia da literatura galega contemporánea 1808-1936*, 3ª ed. (Vigo: Galaxia).
- CASAS, Arturo, 2000. 'A poesía galega entre 1916 e 1936', en Villanueva & Tarrío Varela 2000: 85-213.
- ___, 2008. 'Constituição de umha História literária de base sistémica: o sistema cultural como objecto de análise histórica no programa de investigação de Itamar Even-Zohar', *Véredas. Revista da Associação Internacional de Lusitanistas* 10: 27-55.

___, 2010. 'Iuri Lotman y la semiosis histórica ante el historicismo (Un debate europeo del siglo xx)', *Interlitteraria* 15 (1): 21-42. Accesible en <http://www.ceeol.com/aspx/getdocument.aspx?logid=5&id=cfdaf223-9bd2-448a-a9d7-43ea7eae2f20>

___, 2011. 'Antón Figueroa: *Ideoloxía e autonomía no campo literario galego*', *A Trabe de Ouro* 88: 601-11.

DE MARNEFFE, Daphné & Benoît DENIS (eds.), 2006. *Les Réseaux littéraires* (Bruxelles: Le Cri – CIEL – ULB – Ulg).

DOLEŽEL, Lubomír, 1999. 'Epistemology of the Prague School', en Macura, Schmid & Krehl 1999: 15-25.

DOZO, Björn-Olav & Bibiane FRÉCHÉ (2006). 'Réseaux et bases de données', en De Marneffe & Denis 2006: 86-108.

ELIAS, Norbert, 1990. *Compromiso y distanciamiento. Ensayos de sociología del conocimiento*, ed. de Michael Schröter, trad. de José Antonio Alemany (Barcelona: Península).

EVEN-ZOHAR, Itamar, 1990. 'Polysystem Studies', *Poetics Today* 11 (1): 7-94. Accesible en <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf>

___, 2005. *Papers in Cultural Research* (Tel Aviv: Unit of Culture Research, Tel Aviv University). Accesible en <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/EZ-CR-2005.pdf>

___, 2008. *Ideational Labor and the Production of Social Energy. Intellectuals, Idea Makers and Culture Entrepreneurs* (Tel Aviv: Porter Chair of Semiotics., Tel Aviv University). Accesible en http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-Intellectual_Labor.pdf

FIGUEROA, Antón, 2008. 'Discourse on National Identity: Notes from Galicia', en Barbeito et al. 2008: 203-20.

___, 2010. *Ideoloxía e autonomía no campo literario galego* (Ames: Laivento).

GALAN, František W., 1988. *Las estructuras históricas. El proyecto de la Escuela de Praga (1928-1946)*, trad. de María Luisa Puga (México D.F.: Siglo Veintiuno).

GONZÁLEZ-MILLÁN, Xoán, 1995. 'Do nacionalismo literario a unha literatura nacional. Hipóteses de traballo para un estudio institucional da literatura galega', *Anuario de Estudios Literarios Galegos* 1994: 67-81.

___, 1998. 'O criterio filolóxico e a configuración dunha literatura nacional: achegas a un novo marco de reflexión', *Cadernos de Lingua* 17: 5-24.

___, 2000. *Resistencia cultural e diferenza histórica: A experiencia da subalternidade* (Santiago de Compostela: Sotelo Blanco).

HOBBSAWM, Eric, 1997. *On History* (New York: The New Press).

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

IGLESIAS SANTOS, Montserrat, comp., 1999. *Teoría de los polisistemas* (Madrid: Arco Libros).

LOTMAN, Iuri M., 1998. *La semiosfera II. Semiótica de la cultura, del texto, de la conducta y del espacio*, trad. de Desiderio Navarro (Madrid: Cátedra & Universitat de València).

___, 2000. *La semiosfera III. Semiótica de las artes y de la cultura*, trad. de Desiderio Navarro (Madrid: Cátedra & Universitat de València).

LOURIDO HERMIDA, Isaac, 2011. *As alternativas sistémicas da Historia literaria en situación de conflito cultural. Desenvolvementos teóricos e modelos de renovación nos casos galego e quebequense*, tese de doutoramento inédita, dir. de Arturo Casas (Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela).

MACURA, Vladimír, Herta SCHMID & Birgit KREHL, eds., 1999. *Jan Mukařovský and the Prague School / und die Prager Schule* (Potsdam: Universität Potsdam).

MALDONADO ALEMÁN, Manuel, 2006. 'La historiografía literaria. Una aproximación sistémica', *Revista de Filología Alemana* 14: 9-40.

MIGUÉLEZ CARBALLEIRA, Helena, 2009. 'Alternative Values: From the National to the Sentimental in the Redrawing of Galician Literary History', *Bulletin of Hispanic Studies* 86 (2): 271-92.

PROVENZANO, François, 2006. 'Un discours sur le champ: l'historiographie littéraire. Le problème de l'efficace des pratiques discursives', *CONTEXTES* 1. <http://contextes.revues.org/index99.html>

SAPIRO, Gisèle, 2007. 'Pour une approche sociologique des relations entre littérature et idéologie', *CONTEXTES* 2. <http://contextes.revues.org/165>

SHEFFY, Rakefet, 1999. 'Estrategias de canonización: la idea de novela y de campo literario en la cultura alemana del siglo XVIII', en Iglesias Santos 1999: 125-46, trad. de Amelia Sanz Cabrerizo. Accesible en <http://www.tau.ac.il/~rakefet/papers/RS-Estrategias.pdf>

SELA-SHEFFY, Rakefet, 2002. 'Canon Formation Revisited: Canon and Cultural Production', *Neohelicon* 29 (2): 141-59. Tamén accesible en <http://www.tau.ac.il/~rakefet/papers/Canon-formation-revisited.pdf>

TORRES FEIJÓ, Elias, 2004. 'Contributos sobre o obxecto de estudo e metodoloxía sistémica. Sistemas literarios e literaturas nacionais', en Abuíñ González & Tarrío Varela 2004: 423-44.

VILLANUEVA, Darío, dir. & Anxo TARRÍO VARELA, coord., 2000. *Historia da Literatura Galega*, vol. III: *O século XX. A literatura anterior á Guerra Civil* (A Coruña: Hércules de Ediciones).

026___ Galicia 21
Issue D '12

*Sistema l campo literario e
literatura nacional como
obxectos historiográficos:
Perspectiva sociolóxica perante
o caso galego*
Arturo Casas

VODIČKA, Felix, 1995. *La historia literaria: sus problemas y tareas*, trad. de Desiderio Navarro (València: Episteme). Accesible en <http://www.criterios.es/pdf/vodickahistorialiteraria.pdf>

ŻYŁKO, Bogusław, 2006. 'La semiótica de la historia en los trabajos del grupo de Tartu-Moscú', trad. de Klaarika Kaldjärv, *Entretextos. Revista electrónica semestral de Estudios semióticos de la cultura*: 6. Accesible en <http://www.ugr.es/~mcaceres/entretextos/entre7/zylko.htm>